

SLEDUJME SKŔR ZMYSEL CELEJ VÝPOVEDE NEŽ VÝZNAM SLOV

Jana Wachtarczyková – Alexandra Jarošová

Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV, v. v. i.

Panská 26, Bratislava

E-mail: jana.wachtarczykova@juls.savba.sk – alexandra.jarosova@juls.savba.sk



Alexandra Jarošová je viac než významná súčasná slovenská lingvistka. Do neurčitého „viac než“ si môžeme premietnuť viac než do zvyčajných lichotivých prívlastkov. Je v ňom vždy určitý presah a extenzia nad bežnú mieru: či už v parametri výšky (prevyšovanie okolia), hĺbky (nezvyčajný ponor do tém), alebo šírky (schopnosť a odvaha zájsť i mimo rámec). Obsahuje aj silný koncentrát výnimočnosti, originality a presvedčivosti, ktorý z vedeckého pracovníka robí autoritu, výraznú osobnosť a popredného reprezentanta svojho odboru. A keďže je tematický a žánrový rozptyl diela A. Jarošovej veľký, svojim slovom prezentuje nielen slovenskú lexikológiu a lexikografiu, ale aj v morfológiu, kultúru jazyka, sociolingvistiku, terminológiu, korpusovú lingvistiku a medzijazykovú komparatistiku. To slovo je síce výraznejšie a evidentnejšie v jej teoretických a individuálnych prácach, ale v slovníkových dielach je to slovo-betón, hlavná konceptuálna výstuž, ktorá ich drží pokope a dáva im želanú štruktúru a tvar. Najmenej viditeľné, no kolegovia vedia ako nenahraditeľné, je jej slovo do diskusie, argument a názor z pozície jazykového funkcionalizmu a vitálneho realizmu,¹ podané dobromyseľným a prívetivým spôso-

¹ Nejde o označenia, ktoré by autorka sebaidentifikačne používala. Funkcionalizmom nazývame postoj rešpektujúci princíp organizácie jazyka prioritizujúci funkciu výrazovej jednotky (vo vzťahu funk-

bom. A. Jarošová patrí k renomovaným a často citovaným autorom nášho časopisu, no najlepšie sa cíti v kolektíve autoriek slovníka (momentálne SSSJ²). Práca na slovníku je pre ňu srdcovkou, ktorú, ako napísala K. Buzássyová (2012), „robí vysoko nad zvonka predstaviteľný rámec“.

PhDr. Alexandra Jarošová, CSc., sa narodila v roku 1952 v Prahe. V rokoch 1970 – 1975 študovala ruský a anglický jazyk v Leningrade a v rokoch 1994 – 1999 slovenský jazyk a literatúru na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave. Po krátkom angažmáne v roli učiteľky na Strednej ekonomickej škole v Bratislave a referentky v Slovenskom výskumnom a vývojovom centre urbanizmu a architektúry v Bratislave nastúpila v roku 1980 do Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV, kde pracuje až doposiaľ. Lexikografii sa venuje s malými prestávkami celú svoju profesionálnu kariéru, počnúc prácou na *Veľkom slovensko-ruskom slovníku* (1990, 1993, 1995) a pokračujúc prácou na *Slovníku súčasného slovenského jazyka* (2006, 2011, 2015, 2021). Je spoluautorkou koncepcie tohto slovníkového diela (s K. Buzássyovou a J. Bosákom) a od r. 2005 jeho hlavnou redaktorkou (do r. 2014 spolu s K. Buzássyovou).

Slová uznania za svoje mnohostranné pôsobenie získala od svojich učiteľov a vzorov – od prof. Horeckého³ a Dr. Buzássyovej⁴ pri príležitosti predchádzajúcich jubileí. J. Horecký okrem iného oceňoval jej „triezvy pohľad na jazykové a medzijazykové vzťahy“, K. Buzássyová vyzdvihovala jej „mysliteľský potenciál, organizačné a manažérske nasadenie pri riešení úloh a vzorovú metodickú a kompozičnú výstavbu jej textov“ (2012, s. 211). Publikačná činnosť A. Jarošovej je žánrovo pestrá a rozsiahla⁵. K roku 2020 predstavuje vyše 130 položiek rozličných typov textov s vysokým citačným ohlasom (1300 citácií). Veľkou témou sú pre ňu otázky kodifikácie a normy pri opise slovnej zásoby. Nevyhnutnosť uchopiť ich vyplynula z javu, ktorý bol typický pre českú a slovenskú jazykovedu po nástupe korpusov. Slovmi V. Schmiedtovej⁶ (2014, s. 363) išlo o „odborný stret medzi zástanci prosazovania pouze spisovného jazyka a užívateli korpusu“.

cia a jazyková forma) a vitálnym realizmom označujeme sústredenosť na hľadanie, pozorovanie a fixovanie reálnej jazykovej normy (v protiklade k sústredenosti na ideálnu jazykovú normu) manifestované vo fráze „živé portrétovanie slova“ (JAROŠOVÁ, A. – BENKO, V. – CHOCHOLOVÁ, B. – JANOČKOVÁ, N. (2013): Živé portrétovanie slovenského slova v slovníku ako úloha oddelenia súčasnej lexicológie a lexikografie Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV. In: *Slovenská reč*, 78/6, 333 – 346.

² Slovník súčasného slovenského jazyka.

³ HORECKÝ, J. (2002): Nová päťdesiatnička – Alexandra Jarošová. In: *Kultúra slova*, 36/1, 33 – 34.

⁴ BUZÁSSYOVÁ, K. (2002): Jubileum Alexandry Jarošovej. In: *Jazykovedný časopis*, 53/1, 65 – 67; BUZÁSSYOVÁ, K. (2012): Životné jubileum Alexandry Jarošovej. In: *Slovenská reč*, 77/3 – 4, 208 – 214.

⁵ Kompletná bibliografia je dostupná na osobnom profile A. Jarošovej na adrese: https://www.sav.sk/?lang=sk&doc=user-org-user&user_no=2831&action=publications

⁶ SCHMIEDTOVÁ, V. (2014): Jak to bylo. In: Petkevič, V. – Adamovičová, A. – Cvrček, V. (eds.): *Radost z jazyků. Sborník příspěvků k 75. narozeninám prof. Františka Čermáka*. Praha: Lidové noviny – Ústav českého národního korpusu, 359 – 364.

Z neho vyplynul ideový konflikt, slovami F. Čermáka⁷ (2014, s. 357) „boj proti cizostem, za veľkou vysněnou správnoš. Velký balvan, s nímž nikdo nechce hýbat.“ A. Jarošová týmto balvanom u nás pohla. Najprv v štúdiách *Lexikálna norma a výkladový slovník* (2010), *Deskriptívna a normatívna dimenzia Slovníka SSSJ* (2009) a súhrnne v monografii *Slovo v slovníku z pohľadu času a normy* (2015). Práca prináša hodnotiacu inventarizáciu slovenských slovníkov a uchopenie povahy normy v štyroch možných prístupoch. Výstižné je pripodobnenie odborných postojov k norme ku kyvadlu, k rytmickému kmitaniu medzi pólmi akceptácie a neakceptácie prvkov cudzieho pôvodu, za aké sú považované najmä bohemizmy (*Bohemizmy a kodifikačné kyvadlo*, 2012), ale aj prvkov, ako sú lexikálne varianty (formálne obmeny jednej lexémy pri zachovaní identity významu). S ideou „veľkej vysnívanej správnoši“, ktorá je súčasťou tzv. ideálnej normy, polemizuje A. Jarošová aj neskôr v štúdiu *Prítomnosť češtiny na Slovensku a aspekt spisovnosti* (2016) a menej explicitne aj v mnohých ďalších príspevkoch. Má zásluhu na zmene nazerania na lexikálny význam, ktorý spočíva v útlme uvažovania v dichotómiách správne – nesprávne, spisovné – nespisovné a naopak, v presadzovaní kontinuálneho a kontextuálneho nazerania. Prius v jej pohľade má vždy reálna jazyková norma. Možno ten spomínaný veľký balvan z našej cesty celkom neodviala, ale rozhodne ukázala, že ho treba obísť a ako ho obísť.

Dôležité miesto v práci A. Jarošovej má aj metareflexia, ktorá prináša do slovenskej jazykovedy nielen nové informácie z diania v európskej jazykovede, ale aj ich retrospektívne hodnotenie (*Špirála poznania alebo funkcionalizmus a kognitivizmus (v lexikológii) cez optiku dvoch kongresových jubileí*, 2018). Za nevyhnutné považuje aj priebežnú aktualizáciu metód vlastnej lexikografickej práce (*Pohľad na pomenovanie cez prizmu teoretických rámcov a slovníkového hesla*, 2018).

Blízko centra záujmu A. Jarošovej ostávajú morfológicky orientované práce a výskumy, napr. *Vidová opozícia a vidová korelácia v slovenčine* (2013), *Existencia a funkcia vidových trojíc v slovenčine* (2013, s M. Sokolovou) alebo *Prezentácia genitívu v slovesnej väzbe v slovenčine (so zreteľom na lexikografické spracovanie slovies vo výkladovom Slovníku súčasného slovenského jazyka)* (Sokolová – Jarošová – Hašanová – Janočková 2016) a *Ján Horecký a dynamika morfológických modelov na príklade kmeňotvornej prípony* (2018). Posledným a pre používateľa veľmi užitočným bol príspevok *Zložené číslovky so zreteľom na písanie spolu a oddelene* uverejnený v našom časopise v roku 2021.

⁷ RICHTEROVÁ, O. – ČERMÁKOVÁ, A. (2014): Jako detektivka. S Františkem Čermákem o jazyce, náhodě a slovnících. In: Petkevič, V. – Adamovičová, A. – Cvrček, V. (eds.): *Radost z jazyků. Sborník příspěvků k 75. narozeninám prof. Františka Čermáka*. Praha: Lidové noviny – Ústav českého národního korpusu, 351 – 358.

V oku cyklónu sa A. Jarošová s kolektívom ocitá vždy pri vydaní ďalšieho dielu SSSJ. Za poslednú dekádu to bolo v roku 2015 (3. diel M – N) a 2021 (4. diel O – Pn). Významným ústretovým gestom pre verejnosť bolo vytvorenie *Ortograficko-gramatického slovníka* (2016) ako funkčne zredukovaného, ale abecedne kompletného pendanta rozpracovaného SSSJ. Najnovším ocenením kolektívu je vyhlásenie (dielu O – Pn) za *Slovník roka 2020 – 2021* medzinárodnou profesijnou organizáciou Jednota tlmočníkov a prekladateľov.

Akademická inštitúcia, v ktorej A. Jarošová pôsobí už 42 rokov, si našu kolegyniu uctila dvomi oceneniami: Čestnou plaketou SAV Ľudovíta Štúra za zásluhy v spoločenských vedách v roku 2012 a najnovšie Medailou SAV za podporu vedy, ktorá bola A. Jarošovej slávnostne odovzdaná na 15. celoslovenskom stretnutí jazykovedcov 20. 6. 2022 v Bratislave. Tento rozhovor sa uskutočňuje pri príležitosti jej životného jubilea.

JW: Vaša cesta k jazykovede nebola celkom priamočiara, ale ani príliš kľukatá. V období po skončení štúdií (1975 – 1979) ste krátko učili a vykonávali úradnícku prácu. Čo napokon rozhodlo o tom, že ste nastúpili do Jazykovedného ústavu L. Štúra, a tým aj do služieb vedy? Bolo to vyústením vašej vedomej snahy a plánov, alebo dobre načasovaná náhoda?

AJ: Skôr to druhé. Určite som nechcela skončiť pri úradníckej práci. Dostala som na starosti zahraničné vzťahy inštitúcie zaoberajúcej sa urbanizmom. V náplni práce boli preklady z ruštiny a angličtiny, organizovanie medzinárodných podujatí u nás a zabezpečovanie ciest našich pracovníkov do zahraničia. Išlo o pomerne rozsiahlu agendu a veľa som sa tam naučila. Napríklad pripraviť zborník príspevkov ešte pred začiatkom podujatia, alebo si urobiť poriadok vo všetkých informačných materiáloch, ktoré mi prešli cez ruky. Úhľadné rady šanónov s popiskami. To sa mi ako „systematičke“ páčilo. Keď som v roku 1980 končila materskú dovolenku, tak som si v novinách prečítala, že jazykovedný ústav vyhlasuje konkurz na aspirantské miesto do oddelenia slovanských jazykov. Už neviem presne, o čom všetkom som sa s pani docentkou Ellou Sekaninovou, vedúcou toho oddelenia, rozprávala. Ale viem, že sme spomínali aj niektorých mojich učiteľov z Leningradskej univerzity. Pani docentka viacerých poznala osobne. Spýtala sa ma, či nebudem mať problém s tým, že hlavnou náplňou práce je koncipovanie slovensko-ruského slovníka. Povedala som, že je to presne to, čo chcem robiť. Asi to spôsobila veľká kartotéka, ktorá hneď pri vchode do oddelenia na mňa urobila značný dojem. Predstavila som si, ako sa budem v tom materiáli prehŕňať a zoradovať ho na kôpky podľa stanovených kritérií. Svoju odpoveď som teda myslela vážne. Aj keď som počas aspirantúry robila na slovníku len pomocné redakčné práce, cítila som sa v tom oddelení od začiatku ako ryba vo vode. O to viacej, že som ryba.

Aký bol ústav v časoch, keď ste doň nastupovali? Do akého projektu a kolektívu ste vsúpili a ako vyzerali vaše úplné začiatky?

V časoch, keď som do ústavu nastupovala bolo oddelenie slovanských jazykov detašované v budove Slovenského národného múzea na dunajskom nábreží. Malebné miesto a pekná budova z 20. rokov minulého storočia. Kancelárie boli zariadené tmavým dobovým nábytkom. To im dodávalo akúsi vznešenosť. Komunikovala som hlavne s pracovníkmi svojho vlastného oddelenia. S ostatnými pracovníkmi ústavu som sa stretávala najmä na schôdzach, oslavách Medzinárodného dňa žien, Prvých májoch, brigádach, branno-športových hrách a niekoľkodňových výletoch, ktoré ústav každý rok organizoval. Teraz si uvedomujem, že sme mali bohatý spoločenský život. Zvlášť rada spomínam na tie výlety. Chodili sme na ne aj s rodinnými príslušníkmi a boli skvelo zorganizované. Do oddelenia som nastúpila súčasne s Petrom Ďurčom, dnes profesorom germanistiky na Univerzite sv. Cyrila a Metoda v Trnave. Do oddelenia sme nastúpili v čase, keď tam postupne prebiehala generačná výmena. Niekoľko rokov pred nami tam začala pracovať Magdaléna Petrufová. Po našom príchode tam prišli ďalšie mladšie kolegyně, napr. Ľubica Balázová, trocha neskôr Anna Šebestová a iné. S Magdou a Ľubou, excelentnými lexikografkami, mám tú česť a potešenie pracovať doteraz. Docentka Ella Sekaninová a jej zástupkyňa doktorka Eleonóra Kučerová boli v pozícii vedúcich vedeckých pracovníčok. Redigovali slovník a súčasne publikovali vedecké práce. Vedúcimi lexikografkami oddelenia boli v tom čase Mária Filkusová a Viktória Dorotjaková, ktoré sa prácou na viacerých slovníkoch vypracovali na vysokú odbornú úroveň. Od nich som sa najviac naučila ako lexikografka. Často som s nimi konzultovala aj otázky spojené s mojou prácou o lexikálno-sémantických systémoch. Mali dobré postrehy a dávali mi užitočnú spätnú väzbu.

A s ostatnými kolegami?

Z pracovníkov, ktorí sedeli v budove na Panskej ulici, som mala dobrý a srdečný vzťah s „takmerrovesníkmi“ Mírou Nábělkovou a Slavom Ondrejovičom. Obidvaja sa po úspešných prácach z oblasti gramatickej sémantiky začali rovnako úspešne venovať sociolingvistickým témam a prednášať na univerzitách. Profesor Ondrejovič bol dlhé roky aj mojím/naším riaditeľom. Zo starších kolegov som sa najradšej rozprávala s profesorom Jánom Horeckým a doktorkou Klárou Buzássyovou. Osobnostne aj vedecky predstavujú pre mňa skutočný vzor. Múdrosť a živosť. Radi sa delili o to, čo vedeli. A vedeli veľmi mnoho, zaujímali sa o prácu druhých. Okrem toho z nich vyžarovala pozitívna energia, láskavosť. Ján Horecký už nie je medzi nami, ale s Klárou a jej manželom som sa stretla nedávno a sú v dobrej kondícii. Klopem na drevo!

Sedemdesiate roky XX. storočia sú v slovenskej jazykovede vo svetle vašej periodizácie⁸ rokmi „hľadania ‚systémovej hrádze‘ proti ‚nehatenému rozvoju‘ jazyka“⁹, teda obdobia, keď sa väčšinový názorový prúd upriamuje na systémovosť jazyka a v praktickej rovine na takú kultiváciu jazyka, ktorá stavia na spravidelňovaní napr. tvarovej sústavy a celkovo na ideáli ústrojnosti jazyka. Aj vaša dizertačná práca Metodologické východiská skúmania čiastkových systémov slovnej zásoby postavila do centra záujmu systém(y) jazyka a otázka systémovosti vo vašich prácach vždy rezonuje. Ako ste vnímali systémový prístup ružičkovského typu, ktorý sa premietol do teoretickej platformy spisovnosti a potom aj do koncepcie KSSJ? Možno práve v časoch vychýlenia kyvadla do strany silnejšej regulácie a užšie chápanej normy sa už zbierala energia na protipohyb do opačnej strany, smerom ku komunikačnému obratu, k liberálnejšie chápanej norme... alebo čo stálo za vašim presvedčením, že tento systémový prístup potrebuje alternatívu?

Systémový prístup mi dosť dlho vyhovoval. Celá moja kandidátska práca je na ňom postavená. Pokiaľ človek robil systematiku lexikálno-sémantických skupín a vychádzal zo slovníkového významu slova, nie veľmi konzistentne formulovaného, ale zato „očisteného od nánosov“ kontextu, tak to mohol robiť s rozmachom. Vychádzali mu z toho vcelku elegantné konštrukcie, sofistikovvané stromové grafy a tabuľky s príznakmi s plusovou a mínusovou hodnotou. Ak sa však človek začal „rýpať“ v povahe slovného významu, tak nastali problémy. To, čo predstavovalo náprotivok formy slova, sa vo vtedajšej lingvistike interpretovalo mnohoroako. Jedna z interpretačných línií, ja by som ju nazvala imaginačnou, vnímala význam ako obraz predmetu vo vedomí, jazykovo spracovaný odraz reality, prípadne jazykovo relevantné prvky odrazu alebo, aby toho nebolo málo, jazykové spracovanie obsahov vedomia. Napokon, sem patrí aj výstižné danešovsko-dokulilovské uchopenie významu ako „obsahu v zrkadlení formy“. V rámci iného teoretického prístupu sa nehoovorilo o obraze/odraze/obsahu, ale rovno sa povedalo, že význam je prosto pojem. Prípadne bol chápaný ako vzťah medzi vrcholmi sémantického trojuholníka (zvukom, pojmom a predmetom). Neraz bol vnímaný len ako funkcia materiálneho znaku byť zástupcom predmetu/obrazu predmetu. Iný názorový prúd tvorili prívrženci formálneho prístupu, ktorí zredukovali význam na distributívno-transformačné charakteristiky slov. Čo napokon bol ten povestný zoznam (check-list) nevyhnutných a dostačujúcich príznakov ako jazyková paralela klasickej logickej klasifikácie.

V čom sa vám to zdali dostačujúce príznaky nedostatočné?

Tento prístup berie explicitne do úvahy len vnútro-systémové vzťahy a tie určujú, čo sa z výseku reality odfiltruje do významu. Ďalší stupeň problémov predstavovala

⁸ JAROŠOVÁ, A. (2015): *Slovo v slovníku z pohľadu času a normy*. Bratislava: Veda.

⁹ Tamže, s. 74.

konkurencia unilaterálneho a bilaterálneho chápania znaku, pretože prvé skôr zachytávalo fungovanie slova pri používaní a druhé skôr mimokomunikačný status slova; ďalej tu bol problém oddeľovania významu od obsahov vedomia (tu je tiež súvislosť s „check-list theory“) a aj problém vymedzenia lexikálneho významu a gramatického významu. Veľké trápenie lingvistov nastalo, keď chceli ukázať, ako sa takýto elegantný systémový konštrukt, teda systémový význam manifestuje v reálnej reči, v aktuálnom kontexto-vo ukotvenom prehovore. Lingvisti hovorili o dvojacom – virtuálnom a aktuálnom – moduse znaku, ale nedokázali napriek dômyselným typológiám sémantických príznakov uspokojivo vysvetliť mechanizmus prechodu. Vidíme, že sa tu kopil problém na problém. Treba povedať, že redukcionistický model významu si žil svoj život v podstate mimo lexikografickej praxe, pretože lexikograf nevychádza primárne z vnútrojazykovej konfrontácie skupiny izolovaných významovo príbuzných slov, ale vychádza z veľkého materiálu dokladajúceho fungovanie slova v reálnych prehovoroch.

Videli ste z toho nejaké východisko? Prístup, ktorý by viac korešpondoval so skutočnou povahou jazyka?

Už vtedy sme používali veľa postupov, ktoré boli kompatibilné skôr s kognitívizmom ako štrukturalizmom (pragmatizácia a obozretná encyklopedizácia výkladu), prípadne boli kompatibilné s komunikačným obratom (kontextualizácia výkladu). V našej koncepcii vyloženej v prvom zväzku *Slovníka súčasného slovenského jazyka* sme sa explicitne prihlásili k znalostnému prístupu k lexikálnemu významu („komplex vedomostí, ktorý o označovanej mimojazykovej entite majú používatelia jazyka na úrovni bežného poznania“). Mohli sme sa oprieť o korpusy, koncepciu prototypu a chápanie kontinuálnej povahy jazykových javov.

Štrukturalistická teória spisovného jazyka zase stavala na systémovosti ako na základnom kritériu spisovnosti. Norma u J. Ružičku bola do istej miery idealizovaný, vzorový útvar postavený na vybranom úze a v určitých častiach vyvodzovaný zo systému videného z hľadiska rýdzejších a pôvodnejších štruktúr. V našom slovníku neponúkame obraz slovnej zásoby s kontúrami ideálu. Usilujeme sa podať deskriptívny obraz reálnej slovnej zásoby, ukázať normu ako väčšinový úzus v príslušných komunikačných sférach, kde sa používajú odlišné variety slovenčiny. Frekvenčné hľadisko neabsolutizujeme a v prípade potreby ponúkame vhodnejšie pomenovanie. Úlohu orientačných ukazovateľov pre oblasť jazykovej a komunikačnej kultúry plní systém normatívnych kvalifikátorov.

K. Buzássyová v medailóne¹⁰ pri vašom prvom významnom životnom jubileu napísala, že ste vyrástli pri práci na významnom reprezentatívnom diele slovenskej lexi-

¹⁰ BUZÁSSYOVÁ, K. (2002): Životné jubileum A. Jarošovej. In: *Jazykovedný časopis*, 66/1, 202 – 208.

kografíe – na Veľkom slovensko-ruskom slovníku, ktorý vychádzal v rokoch 1979 – 1995. Ste spoluautorkou 4. – 6. zväzku. Ako si máme predstaviť ten rast? Čo sa musí naplniť, aby človek vedecky vyrástol a aby sa vypracoval na autoritu vo svojej oblasti a na vedúcu osobnosť, hlavného redaktora slovníka?

O *Veľkom slovensko-ruskom slovníku* som čo-to povedala už v odpovedi na prvú otázku. Tu doplním len toľko, že keď som sa po čase dostala ku koncipovaniu hesiel v tomto dvojjazyčnom slovníku, tak som sa svoje poznatky a zistenia usilovala spracovať a zovšeobecniť v oblasti konfrontačnej lexikológie. Základné metodické postuláty bratislavskej lexikografickej školy boli: používať prekladové (teda nie opisné) ekvivalenty a vytvárať prekladové významy v štruktúre východiskovej lexémy. V danom konkrétnom prípade to značilo nepridrievať sa pôvodného významového členenia slovenského slova prezentovaného napr. v Peciarovom slovníku (číslované významy), ale vyčleňovať v ňom nové významové odseky v závislosti od počtu nesynonymických ruských ekvivalentov. V tom čase sa v dvojjazyčnej lexikografii v zahraničí už začali používať tzv. paralelné korpusy, čo veľmi skvalitnilo prekladové slovníky. Analýzy výsledkov mi ukázali, že koncepcia prekladového významu je nielen správna a životaschopná, ale v novej korpusovej „paradigme“ aj rozvojaschopná. Bratislavská lexikografická škola, aj vďaka A. V. Isačenkovi, nikdy nebrala prácu na slovníku len remeselne, ale usilovala sa ju uchopiť a vysvetliť pomocou teoretických modelov. To som pochopila vďaka práci na dvojjazyčnom slovníku.

Podmienky lexikografickej práce vtedy a dnes sú veľmi odlišné. S akým najväčšími ťažkosťami autori slovníka zápasili vtedy a s akými sa stretávajú dnes?

Vtedy bol k dispozícii len obmedzený dokladový materiál (obmedzený, samozrejme, v porovnaní s dneškom). *Krátky slovník slovenského jazyka* (KSSJ), ktorý bol k dispozícii až od 4. zväzku slovensko-ruského slovníka, bol predsa len krátky a k dispozícii nebola ani akademická syntax. Všetka informácia o hesle sa vypisovala ručne na kartičky a typografické úseky reťazcov grafém sa znázorňovali troma farebnými ceruzkami. Ale to nebola naša provinčná slovenská špecialita. Tak sa rodili slovníky aj v Spojenom kráľovstve, ako to malebne opísala špičková britská lexikografka Sue Atkinsová. Dnes máme vďaka korpusom k dispozícii obrovské množstvá jazykového materiálu, čo nás stimuluje k tomu, aby sme si v hlave dobre nastavili kvalitatívne a kvantitatívne filtre a nenechali sa jestvujúcou hojnosťou dokladov prevalcovať. K dispozícii máme dobre vybavené lexikografické stanice a v nich nainštalovaný kvalitný lexikografický softvér na úrovni najnovšieho technologického pokroku. Akademickú syntax síce stále nemáme, ale máme k dispozícii rad kvalitných vedeckých prác venujúcich sa tejto problematike, ako aj otázkam morfológie a morfematiky. Či máme aj nejaký problém? Ale áno. Pretože máme k dispozícii veľký korpus a 155-tisícový zoznam slov s gramatickou charakteristi-

kou, nemôžeme si dovoliť byť fascinovaní niekoľkými zaujímavými príkladmi, ale všetky identifikované problémy (a nie je ich málo) sme povinní analyzovať a riešiť na kompletnom materiáli. Je to vyčerpávajúce a časovo náročné, ale treba to robiť neodkladne a spravidla kolektívne. Čas však letí a čakajú iné úlohy.

Minulý rok vyšiel už 4. diel SSSJ¹¹ (O – Pn). Jeho predstavenie verejnosti na Bibliotéke 2021 v Bratislave zmaril covid. Väčšina literárnych, vedeckých či filmových diel sa počas pandémie musela zaobiť bez tradičnej propagácie, krstu, premiéry a mnohí tvorcovia boli sklamaní, že vstup ich diela do verejného priestoru len tak prešumel. Potrebuje každý nový diel SSSJ promo, alebo už má svoje publikum isté?

Dobrého „proma“ nikdy nie je dost'. Bolo by lepšie, keby sa plánované akcie uskutočnili. Na druhej strane je fakt, že tí, ktorí pracujú s jazykom profesionálne a pravidelne chodia na stránku jazykovedného ústavu, sa o tom dozvedeli hneď a mohli si 4. zväzok zadovážiť.

Rozhovory sú vždy bojom proti vyšumeniu každého druhu. Teraz máme možnosť trochu sa vrátiť a vysloviť nevyslovené. Čo by ste chceli za kolektív autorov povedať verejnosti o 4. diele SSSJ? Akými slovami by ste ho vypravili do sveta?

Štvrtým zväzkom slovníka sme sa dostali do polovice našej cesty. Začínali sme robiť slovník v istom spoločenskom a ekonomicko-technologickom prostredí. Vtedy sa hovorilo o informačnej spoločnosti a informatizácii. Skoro sa mi žiada povedať, že dnes môžeme hovoriť o dezinformačnej spoločnosti, ale nechcem byť nasilu „vtipná“. Takže dnes hovoríme o digitálnej transformácii spoločnosti a digitalizácii. Čo to robí s jazykom a jeho lexikografickým zachytením? Ak si ku globálnemu procesu digitalizácie ešte pridáme pandémiu, krízu a už aj vojnu, tak okrem slov, ktoré tieto procesy a stavy opisujú sa mi ako najfrekvencovanejšie slovo súčasnosti javí slovo *komunikácia*, prípadne sloveso *komunikovať*. Hovoríme o zvládnutej alebo nezvládnutej komunikácii a o dôsledkoch. Posudzujeme, či niekto *odkomunikoval* určitú tému primerane alebo nie. Vidíme, že časť obyvateľstva „migrovala“ na sociálne siete a preferenčne alebo aj výlučne komunikuje tam. Platia tam nejaké *komunikačné normy*? Skôr nie. Hovorí sa o úpadku *komunikačnej kompetencie* a *komunikačnej kultúry* a o potrebe začať situáciu meniť, pretože súčasné *komunikačné praktiky* fragmentarizujú a polarizujú spoločnosť. Môže v tomto úsilí zameranom na posun v spôsobe komunikovania zohrať aspoň nejakú úlohu náš slovník? Veríme, že by mohol. Pokiaľ bude mať náš slovník reputáciu, bude pokladaný za autoritatívny a najmä spoľahlivý zdroj, tak naša práca má aj v tomto digitalizovanom svete zmysel.

¹¹ JAROŠOVÁ, A. (ed.). (2021): Slovník súčasného slovenského jazyka. O – Pn. (4. zv.) Bratislava: Veda. (Kolektív autorov: M. Avramovová, E. Balážová, J. Hašanová, I. Hrubaničová, B. Chocholová, M. Ivanová, N. Janočková, A. Jarošová, J. Končalová, L. Ocetová, A. Oravcová, M. Petrufová, E. Porubská, A. Šebestová, A. Šufliarska, D. Zvončeková).

Veľmi rýchlo sa tomuto zväzku dostalo ocenenia, dokonca zo zahraničia. SSSJ (O – Pn) bol vyhlásený za Slovník roka 2020 – 2021. Túto súťaž vyhlasuje Jednota tlmočníkov a prekladateľov (JTP). V hodnotenom období vaše dielo zvíťazilo v konkurencii 58 titulov.¹² Čo to pre váš kolektív znamená a o čom to uznanie svedčí?

Pretože sme, ako som povedala, v polovici cesty, tak nás potešilo, že si to všimla aj porota tejto populárnej česko-slovenskej súťaže, resp. že ich na to nejaká dobrá duša upozornila. Ocenenie si veľmi vážime a povzbudilo nás.

Na veľtrhu Svět knihy Praha 2022 v júni sa uskutočnilo slávnostné odovzdávanie cien JTP autorom a vydavateľom ocenených diel. Aké sú vaše dojmy z akcie?

Svět knihy je svojím rozsahom skutočný knižný VEĽTRH a má aj medzinárodný charakter. Dali by sa tam stráviť hoci dva-tri dni. Jeho súčasťou sú zaujímavé sprievodné podujatia a jedným z nich bolo práve odovzdávanie cien. My sme dostali hlavnú cenu, ale videli sme aj tituly ocenené v jednotlivých špecifickejších kategóriách. Môžem potvrdiť, že náš slovník sa ocitol v naozaj dobrej spoločnosti.

Ako by ste zhodnotili súčasnú slovenskú lexikografiu? Jednak vo vzťahu k iným, susedným či porovnateľným (vzhľadom na počet jazykovedcov) lexikografiám, jednak v kontexte možností a (subjektívnych aj objektívnych) obmedzení, ktoré slovenská lexikografia má a s ktorými zápasí. Inými slovami, čo slovenská lexikografia má, čo jej chýba a aké sú podľa vás jej ďalšie výzvy?

Slovenská lexikografia isto má aj nejaké deficity (napr. absentuje v nej primevaný frazeologický slovník), ale vcelku je v dobrom stave a jej vyhliadky sú tiež dobré. Súbor súčasných lexikografických diel bratislavského a prešovského slovakistického pracoviska predstavuje veľmi kvalitnú akademickú produkciu vytvorenú premyslenými lexikografickými postupmi, na základe istých teoretických a koncepčných východísk a s použitím počítačovej podpory, ktorá pomohla zjednotiť formálne a obsahové parametre heslových statí. Sledujeme najnovšie teoretické trendy v lexikálnej sémantike aj v gramatike a neustále spresňujeme a optimalizujeme svoje opisy. So zahraničím sme porovnateľní. Teraz nehovorím len za náš slovník, ale za všetkých. Jednotliví členovia alebo niekedy aj väčšia časť kolektívu nášho slovníka sa zúčastnili na práci niekoľkých medzinárodných, resp. bilaterálnych projektov zameraných najmä na mobilitu a organizovanie pracovných stretnutí s publikačným výstupom. Vladimír Benko sa venuje tvorbe a optimalizácii kvality webových korpusov (vytvoril okrem iného viacjazyčný korpusový súbor *Aranea*) a v tejto oblasti je uznávanou medzinárodnou autoritou s vysokou citovanosťou svojich prác. A výzvy? Najmä dokončiť to, čo sa začalo.

¹² Podľa <https://www.jtpunion.org/vysledky-souteze-slovník-roku-2020-2021>

Čo vás osobne teší viac: uznanie odbornej verejnosti, ocenenie, ohlasy, recenzie? Alebo predajnosť titulu a ekonomický efekt? Či vedomie, že slovník žije svojím životom v širokej verejnosti, v kanceláriách, kabinetoch, študentských poličkách alebo dokonca na nočných stolíkoch?

Teší ma uznanie širokej vzdelanej verejnosti, najmä tej, ktorá používa jazyk ako pracovný nástroj na tvorbu textu, reprodukciu textu, na preklad, výučbu a pod. Samozrejme ma teší aj predajnosť, pretože vďaka nej môže ústav financovať aj vydanie diel, ktoré z povahy veci majú menší okruh čitateľov, napr. užšie špecializované vedecké diela.

Ideálne je, ak sa dielo posudzuje zo všetkých hľadísk – aj z ekonomického, aj z jazykovo-kultúrneho aj scientometrického, ale vždy je tam určitá hierarchia. Verejnosť vníma SSSJ ako vedecké dielo. Ako si vysvetľujete zaradenie slovníkových hesiel do kategórie odborných prác v kategorizácii publikačnej činnosti?

Máte pravdu. Vedecký slovník ako kategória vo Vyhláske ministerstva školstva o centrálnom registri evidencie publikačnej činnosti nefiguruje. Zdá sa, že vedecké (akademické) slovníky aj slovníkové príručky na Slovensku zaujímajú len používateľov (nástojčivo sa ich dožadujú), ale z hľadiska statusu vedeckých výstupov sú považované za „béčkové“ a „efkové“ publikácie. Istá konvencia pre akademické slovníky sa dohodla na pôde Predsedníctva SAV, takže napr. náš slovník sa v grantových materiáloch uvádza v kategórii A. Považujem túto dohodu za lokálnu a pravdepodobne dočasnú. Náš akademický slovník je vedecký opis slovnnej zásoby rovnako, ako je akademická morfológia vedeckým opisom tvaroslovia jazyka a akademická syntax zase vedeckým opisom skladby, teda syntagmatických a vetných štruktúr jazyka. Pri priznávaní kvalifikačného stupňa jednotlivcom sa však na spoluautorstvo v akademickom slovníku neprihliada a do úvahy sa berú len monografie. Pokiaľ nebude vo vyhláske kategória vedeckých/akademických slovníkov, tak naše fundamentálne vedecké práce ostávajú scientometricky nevykázateľné, schované pod nenáležitými kategóriami. A pre ich tvorcov sú de facto citačne nulové.

Sú lexikografi zmierení s touto nekorektnosťou, alebo si myslia, že to treba zmeniť? Koho presvedčiť a o čom?

Nie sme s tým zmierení, ale my nie sme tí, čo to môžu zmeniť. Pokiaľ viem, tak my jazykovedci o tom píšeme vo výročných správach, v reakciách na akreditačné konania. Riaditelia a riaditeľka o tom rokujú s príslušnými pracovníkmi na vyšších úrovniach SAV. Na základe mojich podkladov sa o tom písalo v júni 2017 v denníku SME. Nevie, či sa tieto impulzy dostali na miesta, kde sa o veciach rozhoduje. Možno áno, ale zrejme chýba politická vôľa, ako sa zvykne hovoriť.

S tým súvisí aj otázka, ako rozpoznať hodnotu slovníka. Metóda, koncept, dôslednosť, opora vo veľkých jazykových korpusoch, selektovanie príkladov, viacstupňové redigovanie ako zabezpečenie intersubjektivity výkladu atď. – celý komplex činností tu ostáva skrytý. V štúdiu má autor veľa priestoru, aby svoj výklad zdôvodnil a presvedčil. Na plochu heslového slova sa zmestí len zhutnená informácia o slove. Ako sa dá poznať kvalitný výkladový slovník, podľa akých znakov?

Hodnota slovníka sa meria podľa toho, ako úspešne plní slovník cieľ, ktorý si stanovil. Inak to budeme posudzovať pri akademickom slovníku, ktorý by mal byť slovocentrickým opisom prakticky celého (všeobecne používaného) jazyka, a inak sa to bude javiť v prípade utilitárneho produktu, akým je pravopisný slovník alebo základný terminologický slovník z istého odboru. Ten, komu je slovník určený, by tam mal nájsť to, čo hľadá so zreteľom na funkciu, ktorú má slovník plniť. Teda v prípade pravopisného slovníka by tam mal nájsť čo najúplnejšiu informáciu o grafickej podobe slova aj s jeho variantmi a zoznam kľúčových alebo všetkých tvarov. V prípade akademického slovníka zaujíma lingvistu aj úvod. Bežného používateľa spravidla nie. Aby akademický slovník podával informáciu jednotne a prehľadne, musí mať v koncepcii vyjasnené chápanie jednotlivých slovných druhov a s nimi súvisiacich gramatických a lexikálno-gramatických kategórií a musí mať vypracovanú systematiku lexikálno-sémantických typov. Slová patriace do rovnakého typu by mali mať podobné spracovanie. Slovník by sa mal ľahko čítať, malo by sa v ňom dať dobre vyhľadávať a nemal by zaťažovať používateľa marginálnou, nepodstatnou informáciou.

Tvorba slovníkov, najmä slovníkov veľkého rozsahu, sa vždy považovala za jedno z najdôležitejších poslani inštitucionálnej jazykovedy. Dnes rozličné slovníky vznikajú aj napr. vo vydavateľstvách alebo z osobnej iniciatívy jednotlivcov. Môže sa tzv. občianska veda prejaviť aj v lexikografickej práci, alebo vzhľadom na potrebu intersubjektívnosti, vysokej kvalifikovanosti, kolektívnej interakcie, využívania veľkých jazykových dát a špecializovaných lexikografických nástrojov atď., nadhlo ostane doménou vedeckej inštitúcie?

Možné je všetko. Veci sa dajú naštudovať, korpusy sa dajú vytvoriť alebo kúpiť, lexikografický softvér na tvorbu slovníkov už tiež jestvuje, takže nevylučujem vytvorenie slovníka/slovníkov aj v rámci tzv. občianskej vedy. Na druhej strane slovník ako komplexný a spravidla dlhodobý objekt je z povahy veci vhodný na tímovú prácu. Ak sa s tým bude niekto boriť dlhší čas sám, mohol by sa v tom „utopiť“. Vydávanie malých slovníčkov, ktoré vytvoria nelingvisti a vydajú súkromné vydavateľstvá, nie je ani u nás také zriedkavé. Viacerí z nás majú doma sériu „vreckových“ nárečových slovníkov, ktoré vychádzali v 90. rokoch. V tejto súvislosti možno spomenúť napr. *Najkratší slovník slovenského jazyka*.¹³ Išlo o slovník vulgarizmov, ale autori mali istý nadhľad a zmysel pre humor.

¹³ ZELENÝ, A. a kol. (1991): *Najkratší slovník slovenského jazyka*. Bratislava: Archa.

Môže byť jednou z ďalších ciest, ako prinášať lexikografické diela dobrej úrovne, aj spolupráca laikov s profesionálmi? Napríklad ako je to pri Hacknutej češtine¹⁴, ktorí „vytrolili“ nadšenci, a to „lovec nových slov“ a lexikograf. Je to iniciatíva zdola, zachytáva nové, expresívne, málo frekventované a príležitostné použitia výrazov, a to najmä v záujme pobavenia. Jiří Marvan¹⁵ k tomu napísal, že „ve ‘vtipnu’ je duchovní hodnota, neopakovatelná v cizích jazycích“. Môže byť tento typ záujmu a starostlivosti o jazyk, o jeho neortodoxnú lexiku, úlohou práve pre laikov? Myslíte si, že táto všeobecná starostlivosť o vtipno je niečím, čo bolo a je stále typické pre českú spoločnosť?

Áno, nadšenci a obdivovatelia okazionálnych novotvarov sa môžu spolu s lexikografom pustiť do projektu slovníka. Takáto aktivita bude mať spravidla výstup v podobe spomínaného „neortodoxného“ slovníka. Bude to skôr „kabinet kuriozít“ než opis lexikálnej normy. Tí, ktorí skúšajú kreatívne možnosti jazyka, sa určite dobre bavia. Často si kopu zábavy užívajú aj tí, ktorí to čítajú alebo počúvajú. Kreatívna a zábavná dimenzia jazyka sú jeho inherentné súčasťou a je skvelé, ak s tým vie niekto majstrovsky pracovať. Myslím, že s touto dimenziou pracuje aj Divadlo Járy Cimrmana. Asi to je niečo veľmi české, hoci inokultúrne analógie určite jestvujú. Čaro v tomto prípade nie je ani tak v tvorbe novotvarov, ako skôr v prítomnosti k sebe nepatriacich slov, výpovedí štýlovo nevhodných pre danú komunikačnú situáciu, v doslovnom používaní idiomatických spojení a pod. My tento český jazykový humor chápeme. A Česi chápu nás, napríklad ten v podaní Lasicu a Satinského.

Jazykový korpus. Ten je vo vašej kariére osobitnou kapitolou, ale trocha zatienenou výkladom dejín Slovenského národného korpusu.¹⁶ Už na začiatku 90. rokov ste pôsobili v Spoločnej pracovnej skupine pre počítačovú lingvistiku pri JÚLŠ SAV a pripravovali projekt Metodika budovania korpusových textov a bázy dát slovenského jazyka. Boli to stránky nášho časopisu,¹⁷ kde ste informovali o predstave vytvorenia korpusu slovenského jazyka. Participovali ste na projekte TELRI v rámci programu EÚ Copernicus,¹⁸ ktorý vznikol v záujme vytvorenia transeurópskej infraštruktúry jazykových zdrojov. Viedli ste Oddelenie lingvistických dát JÚLŠ v roku 2000 a aj potom ste riešili (s V. Benkom) dva cykly projektov venované budovaniu korpusu textov slovenského jazyka. Po toľkej predpríprave a angažovanosti v tejto

¹⁴ KAVKA, M. – ŠKRABAL, M. a kol. (2018): *Hacknutá čeština. Neortodoxní slovník dnešní mateřštiny*. Příbram: Jan Melvil Publishing.

¹⁵ Marvan, cit. in. Kavka – Škrabal, 2018, s. 228.

¹⁶ Máme na mysli text M. Šimkovej (2013): Slovenský národný korpus a korpusová lingvistika na Slovensku po roku 2002. In: *Slovenská reč*, 78/6, 354 – 367, ktorý vyvolal nesúhlasnú reakciu V. Benka (2014), jedného z aktérov týchto dejín. V. Benko svoje videnie vecí predstavil v článku O korpusovej lingvistike aj o Slovenskom národnom korpuse. In: *Slovenská reč*, 79/3 – 4, 155 – 180.

¹⁷ JAROŠOVÁ, A. (1993): Korpus textov slovenského jazyka. In: *Slovenská reč*, 58/2, 88 – 95.

¹⁸ Trans-European Language Resources Infrastructure.

oblasti by bolo logické, že budete viesť SNK, ktorý bol zriadený v roku 2002. Čo vás odklonilo od tvorby a manažovania korpusu?

Vláda Slovenskej republiky schválila 13. 2. 2002 uznesením č. 137 projekt vybudovania Národného korpusu a elektronizácie jazykovedného výskumu. Týmto aktom som pokladala svoju misiu za splnenú a svoj „angažmán“ v korpusovej lingvistiky za ukončený. Zavŕšený v roku 2001 zorganizovaním konferencie (v spolupráci s V. Benkom) *Slovenčina a čeština v počítačovom spracovaní (SLOVKO)* a zeditovaním rovnomenného zborníka (recenzentmi boli M. Šimková a V. Benko). Vedenie ústavu mi ponúklo funkciu vedúcej korpusového oddelenia, ale ja som sa chcela venovať lexikografickej práci. V roku 2002 som sa stala pracovníčkou oddelenia zameraného na tvorbu *Slovníka súčasného slovenského jazyka*. S týmto oddelením, ktoré viedla Klára Buzássyová, som ako spoluriešiteľka grantového projektu spolupracovala na spresňovaní koncepcie slovníka už od roku 2000. Vedúcou Oddelenia *Slovenského národného korpusu* sa stala Mária Šimková, ktorá vyvinula veľké organizačné aj koncepčné úsilie, aby toto oddelenie vybuodovala prakticky na zelenej lúke. Predchádzajúce menšie interné korpusy slúžili vznikajúcemu slovníku ako časť jeho materiálovej základne. Boli pripravené takpovediac na kolene popri iných úlohách. Neboli verejne prístupné a nemali ambíciu byť zdrojom jazykovej empirie pre celú slovenskú lingvistiku. Veľa sme sa však vďaka týmto projektom naučili o lexikografii postavenej na korpusových základoch aj o korpusových metódach skúmania jazyka vo všeobecnosti. Slovenský národný korpus ako verejný, otvorený zdroj však predstavoval oveľa komplexnejšiu agendu, ktorá zahŕňala aj víziu rastu a kvalitatívneho rozvoja meraného publikačnou činnosťou. Oddelenie *Slovenského národného korpusu* má vo svojej obsahovej štruktúre aj komponent výučby a organizáciu pravidelných medzinárodných konferencií o podobách počítačovej podpory jazykovedného výskumu. Je to veľmi záslužná aktivita.

Ako ovplyvnila existencia veľkých jazykových dát prácu na SSSJ? Priebežne pribúdajú nové nástroje, rozhrania, aplikácie. Ktoré najčastejšie využívate?

Existencia veľkých dát ovplyvnila prácu na slovníku zásadne. Hoci vysoký výskyt variantov nie je pre nikoho nová a prekvapivá informácia, lebo v éteri ich počujete a v textoch ich jednotlivo vnímate. V korpuse však vidíte variantnosť aj ako štatistickú hodnotu. Napr. tvar plurálového inštrumentálu *faktami* deväťkrát prevyšuje kodifikovaný tvar *faktmi*. Na druhej strane registrujete v korpuse stovky slovík vzoru *česať (mazať)* bez dubletných tvarov, hoci tieto dublety sú uvedené v slovníkoch v gramatickom aparáte daných slovík. Ich variantnosť sa uvádzala na základe analógie, ale nie je potvrdená dokladmi. Korpus má vyhľadávacie nástroje, ktoré vám ukážu typické slovné spojenia s heslovým slovom, na ktorom ako lexikograf práve pracujete. Je to istá záruka, že najfrekvencovanejšie spojenia s daným heslovým slovom

nebudú chýbať v ilustračnej zóne heslovej state. Vďaka korpusu zaregistrujete aj veľa nových ustálených spojení, ktoré inklinujú k termínom a označujú v podobe združeného pomenovania jeden pojmový celok, napr. *biela medicína, dozorný kapitalizmus, otvorená akadémia, evakuačný batoh, sociálna bublina*. Iné sú skôr frazémami publicistického typu, napr. *preraziť morálne dno, postfaktúrna doba* a pod.

Vďaka úplnému materiálu máme možnosť vernejšie modelovať určitý jazykový jav, presnejšie zachytiť normu. Jestvuje model konjugačného systému slovenčiny so 63 konjugačnými druhmi (vzormi, podvzormi, variantmi, subvariantmi), ktorý vytvorila M. Sokolová (2019)¹⁹. Model bezo zvyšku pokrýva 30 323 slovies *Ortograficko-gramatického slovníka* (OGS), na ktorom M. Sokolová aj participovala ako jedna z redaktoriek.

Je niečo, čo lexikografom v korpuse chýba alebo malo by byť inak?

Ak nám v korpuse niečo chýba, tak to môže byť len väčší objem a vyváženosť. To značí, že by mal v primeranom a pomernom množstve obsahovať materiál zo všetkých komunikačných sfér. Niektorým lingvistom s ohľadom na ich odbor môžu chýbať špecializované korpusy, napr. hovorený korpus nejakého nárečia alebo korpus bernolákovskej slovenčiny (vybudovaný zo skenov jestvujúcich písomných pamiatok).

Podmienky lexikografickej práce sa s etabľovaním korpusovej lingvistiky diametrálne zmenili. To motivuje už klasickú otázku, prečo tvorba SSSJ trvá tak dlho, keď za technicky neporovnateľne horších podmienok šesť zväzkov Peciarovho Slovníka slovenského jazyka uzrelo svetlo sveta v priebehu deviatich rokov (1959 – 1968).

Dôvodom je predovšetkým rozsah. Prvý zväzok Peciarovho slovníka v rozsahu písmen A až K má 3,5-krát menší objem materiálu ako ten istý rozsah písmen v SSSJ (prvý zväzok a časť druhého). Nie žeby mal toľkokrát menej hesiel, ale objem uvedenej informácie ako celok je toľkokrát menší. Rukopis SSSJ „absolvuje“ neporovnateľne väčšie množstvo redakčných cyklov ako Peciarov slovník. Viac by som asi nedodávala.

Málo sa vie, že pod tlakom silných očakávaní ste v roku 2016 dali verejnosti k dispozícii používateľskú verziu SSSJ – už spomínaný Ortograficko-gramatický slovník.²⁰ Ten je ucelený, od A po Z a rozsahom (155-tisíc hesiel) väčší ako napr. KSSJ²¹ (60-tisíc hesiel). Aké boli okolnosti vzniku OGS?

¹⁹ SOKOLOVÁ, M. (2019): Konjugačný systém slovenčiny trochu inak. In: Bónová, I. – Hajdučeková, I. – Jasinská, L. (eds.): *Veda bez bariér*. Košice: Šafárik Press, 56 – 59.

²⁰ SOKOLOVÁ, M. – JAROŠOVÁ, A. (eds.). (2016): *Ortograficko-gramatický slovník. A – Ž* [online]. (Kolektív autorov: D. Guričanová, M. Chochoľ, M. Kopecká, T. Laliková, S. Mislovičová, R. Ondrejková, I. Vančová). Dostupný na: <https://www.juls.savba.sk/ogs.html>

²¹ KAČALA, J. – PISÁRČIKOVÁ, M. – POVAŽAJ, M. (eds.) (2003): *Krátky slovník slovenského jazyka*. 4. dopl. a upr. vyd. Bratislava: Veda. (Kolektív autorov: J. Doruľa, J. Kačala, M. Marsinová, I. Masár, Š. Michalus, Š. Peciar, M. Pisárčiková, M. Považaj, V. Slivková, E. Smiešková, E. Tibenská, M. Urbanček).

V rokoch 2005 – 2012 jestvovala trojstranná zmluva medzi ministerstvom školstva, ministerstvom kultúry a Predsedníctvom SAV, ktorá bola zameraná na finančnú podporu vznikajúceho SSSJ. Zmluva upravovala nielen tovary a služby, ale aj mzdy šiestich novoprijatých pracovníkov. Bez tých peňazí by sa v danom období nepodarilo posunúť projekt SSSJ do podoby, v akej bol v roku 2012. Teda vydať dva zväzky a dokončiť redigovanie tretieho skoncipovaného zväzku. Pre nedostatok ľudí, nevyhovujúce pracovné prostredie a skoro nulovú technickú platformu projekt dovedty len živoril, hoci na jeho koncepcii sa odviezol veľký kus práce. Sme za príspevok ministerstiev veľmi vďační a všade sme to verejne deklarovali. Treba však povedať, že nebolo možné vydať za osem rokov osem tisícstránkových zväzkov (za jeden rok napísať heslá s kolektívom, ktorého polovica nemala nijaké lexikografické skúsenosti, 4-krát ich zredigovať, zrevidovať odbornú terminológiu, dať text zrecenzovať trom recenzentom a zapracovať ich pripomienky, viacnásobne zeditovať celý text, urobiť dve korektúry a pripraviť tlačové podklady daného zväzku). Za tých osem rokov sa napísalo 735 autorských hárkov slovníka (na porovnanie: 6 dielov Peciarovho SSJ má 560 AH). V súčasnosti sa presadzuje trend, aby popri rozsiahlych akademických slovníkoch s relatívne úplnou informáciou o každej lexikálnej jednotke vznikali aj slovníky zamerané na bežné potreby bežného používateľa hľadajúceho rýchlo dostupnú odpoveď na svoj jazykový problém. Najviac problémov sa týka pravopisu (grafickej podoby slova) a morfológických tvarov. Okrem toho sa často kladie aj otázka, či určité slovo je už súčasťou slovenskej slovnej zásoby a či ho jazykovedci pokladajú za spisovné. Tento typ slovníkov býva monofunkčný, napr. pravopisný, resp. pravopisno-gramatický, a už od počiatku je plánovaný ako digitálny produkt (po anglicky „born-digital“, teda zrodený ako digitálny). To značí, že nejde o digitalizáciu papierovej verzie slovníka. Majú zjednodušený prezentačný komponent (dizajn) heslovej state s cieľom rýchleho vyhľadávania. V rámci diskusie na Úrade Predsedníctva SAV padla otázka, či by nebolo možné vytvoriť utilitárne zameranú verziu SSSJ pokrývajúcu heslá od písmena A až po Ž (asi 155 tisíc hesiel). Išlo by o verziu zredukovanú na tie parametre, ktoré používateľia vyhľadávajú najčastejšie. Brali sme to ako výzvu vytvoriť slovník v duchu nového perspektívneho trendu a súhlasili sme.

Ako dlho trvala príprava OGS a aké miesto má medzi slovníkmi súčasného slovenského jazyka?

Už o mesiac sa za začalo s prácami na *Ortograficko-gramatickom slovníku*, na ktorom sa zúčastnili vybraní pracovníci takmer z každého oddelenia nášho ústavu. Heslá OGS je väčší ako bude napokon heslá celého SSSJ. Usudzujeme podľa toho, že v rozsahu Písmen A až Pn obsahuje OGS viacej hesiel, ako je v štyroch doteraz publikovaných zväzkoch SSSJ. Informácia o morfológických tvaroch tiež nie je niekedy totožná s informáciou uvedenou v jestvujúcich slovníkoch. Gramatický aparát

v OGS sa overoval na dátach z korpusu. Teda informácia uvedená v OGS je najaktuálnejšia a najviac zodpovedá realite jazykovej praxe. OGS bol na stránke ústavu uverejnený v roku 2016 a v tomto roku sa pracuje na jeho aktualizácii. Formát hesla bude v budúcnosti potrebné priblížiť ešte viacej používateľovi a dať mu možnosť prekliknúť sa na tabuľku, kde sú uvedené všetky tvary ohybného slova. V prípade slovesa to nebude možné realizovať priamočiaro, pretože napr. imperfektíva majú potenciálne 193 tvarov, z ktorých drvivá väčšina sa nepoužíva. OGS si teda hľadá svoje miesto ako digitálne zrodený derivát a súčasne doplnok SSSJ.

Páčilo sa mi, keď ste prirovnali korpus k Hubblovmu teleskopu, ktorý pomáha vidieť veci, ktoré by sme inak neodhalili. Je to okno do makrosveta, do priestoru, kde sa rysujú veľké syntagmatické formácie a manifestujú rozmanité relácie medzi prvkami jazyka. Vďaka korpusu a jeho nástrojom možno pozorovať jazykovosystémové, ale aj mimojazykové, napr. situačné súvislosti, v akých prvky jazyka fungujú. Nestráca sa pri tejto optike jednotlivec? Má v nej ešte miesto niekto ako „dobrý autor“? Necháte ho zažiarit jasnejšie v súhvezdí autorov textov z korpusu, z ktorých vyberáte príklady?

Vďaka korpusu vidíme opakujúce sa reťazce slov, teda určité vzorce spoluvýskytu slov, ktoré sú kandidátmi na typické alebo ustálené spojenia. Sú to hotové prefabrikáty, bloky na stavbu vety. V nich je ukotvený komplexný význam, významový celok. Význam izolovaných slov je veľmi vágny a okrem slov s denotatívnym pojmom (napr. *tis*, *sýkorka*, *čadič*) možno hovoriť len o významovom potenciáli slov, ktorý sa ako reálny význam prejaví až v situácii aktuálnej výpovede. To, čo predkladáme v hesle ako význam, sú zovšeobecnenia stoviek použitia heslového slova v textoch. Je to náš model významu. To neznamená, že takto je to uložené aj v hlave používateľov jazyka. Skoro isto nie je. V tých modeloch sú však uložené znalosti, ktoré sme získali pozorovaním a analýzou slov v textových celkoch a synonymicko-antonymických radoch. „Dobrý autor“ v zóne dokladov určite zažiarit môže, pretože práve v citátových dokladoch sa poukazuje na menej zvyčajné, kreatívnejšie použitie slova.

Reprezentujete slovenskú lexikografiu v medzinárodných štruktúrach – zúčastňujete sa na kongresoch medzinárodnej asociácie lexikografov EURALEX, poznáte širší kontext diania v tejto oblasti. Akými smermi sa uberá lexikografia a lexikológia, aké sú najväčšie výzvy súčasnosti?

Podľa výstupov medzinárodných projektov orientovaných na lexikografiu (napr. končiaci ELEXIS)²² usudzujem, že uvažovanie o budúcnosti slovníkov v 21. storočí sa uberá po troch líniah. V prvej sa uvažuje o tom, ako čoraz viac zautomatizovať tvorbu slovníka. Prepojiť jednotlivé už doteraz používané automatizované etapy koncipovania hesla do jednoliateho procesu, ktorý by sa dal spustiť jedným

²² European Lexicographic Infrastructure.

kliknutím a na jeho konci by bol výstup v podobe náčrtu, resp. návrhu heslovej state. Takýto produkt už jestvuje a už sa aj použil. Bol zhodnotený ako nástroj, ktorý sa hodí na tvorbu jednoduchých terminologických slovníkov, ale nie na tvorbu náčrtov heslových statí všeobecného výkladového slovníka. To platí o produkte v tomto vývojovom štádiu. V budúcnosti to môže vyzerat' inak. V odbore, ktorý sa označuje ako umelá inteligencia, boli vyvinuté veľké jazykové modely založené na výpočtových systémoch nazývaných umelé neuronové siete. Používajú sa v oblasti jazykového prekladu, v oblasti generovania textov a zoskupovania sémanticky blízkych slov. Tam dosahujú prekvapivo dobré výsledky. Podstatou ich úspechu je, že sú natrénované na obrovských množstvách textu, dokážu identifikovat' opakujúce sa vzorce spoluvýskytu slov.

*Například word embeddings? Vektorové rozhrania, ako je u nás Semä?*²³

Áno, také. Tieto systémy dokážu sémantickú vzdialenosť dvoch slov merať nie preto, že by poznali ich význam, ale preto, že poznajú distribúciu týchto slov v texte. V každom prípade by som v budúcnosti rákala s neuronovými sieťami aj pri tvorbe slovníkov. Druhá línia smerovania sa odohráva v právnej oblasti a súvisí s problematikou autorských práv na slovníkové diela žijúcich aj nežijúcich autorov a tiež práv vydavateľstiev. Pociťuje sa veľký nedostatok voľne prístupných slovníkových dát, na ktorých by sa dal uskutočňovat' vývoj a testovanie programových nástrojov. Situácia je taká, že sa tieto dáta často nedajú z rozličných príčin ani kúpiť. Vývojári v oblasti lexikografického softvéru sa nazdávajú, že bude treba iniciovat' zmenu legislatívy. Tretia línia spočíva v zdokonaľovaní kvalitných akademických slovníkov. Mali by mať digitálnu podobu a využívat' všetky možnosti, ktoré toto digitálne prostredie poskytuje. Umožniť používateľovi preklikávat' sa na rozličné úrovne podrobnosti, využívat' vizuálnu aj zvukovú informáciu. Bude nevyhnutné optimalizovat' prezentačnú stránku hesla, aby používateľ nemal navigačné problémy pri vyhľadávaní konkrétnej informácie. Informačné potreby väčšiny ľudí uspokojuje Google alebo Facebook a jemu podobné platformy. Týka sa to aj jazykových otázok. Pre veľké výkladové slovníky je internet určitá konkurencia.

Prečo má stále zmysel vydávat' a zlepšovat' tento typ slovníkov?

Akademické slovníky sú úložiská kvalitne, objektívne a prehľadne spracovanej informácie o jazyku a aj o svete. Nemeckí lingvisti urobili svojho času reprezentatívnu a dôkladne spracovanú anketu o tom, čo si používatelia najviac cenia na onlaj-

²³ Semä – Sémantická podobnosť slov. Dostupné na: [https://www.juls.savba.sk/sem%C3%A4/GARABÍK, R. \(2020\): Word Embedding Based on Large-Scale Web Corpora as a Powerful Lexicographic Tool. In: Rasprave: Časopis Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje, 46/2, 603 – 618. https://doi.org/10.31724/rihjj.46.2.8](https://www.juls.savba.sk/sem%C3%A4/GARABÍK, R. (2020): Word Embedding Based on Large-Scale Web Corpora as a Powerful Lexicographic Tool. In: Rasprave: Časopis Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje, 46/2, 603 – 618. https://doi.org/10.31724/rihjj.46.2.8)

nových slovníkoch. Boli tam také parametre ako prítomnosť multimedialného obsahu, prítomnosť linkov na iné zdroje, dostupnosť slovníka, aktuálnosť obsahu a ďalšie. Najvyššie cenenou vlastnosťou bola spoľahlivosť informácií. Ak internet predstavuje more informácií o všetkom možnom, tak kvalitný slovník je bója v tomto mori, ktorá vyznačuje bezpečný priestor na plávanie.

Vieme, že dynamika vývoja v spoločnosti sa premieta do jazyka, a tým aj do jeho spracovania. Premietajú sa doň aj inšpirácie z rodových štúdií, diskurzívnych štúdií alebo postkoloniálnych štúdií? Ako sa autori hesiel dokážu vyrovnáť s požiadavkou spoločenskej korektnosti a scitlivovania jazyka? Kedy a akým spôsobom sa prehodnocujú a aktualizujú doterajšie výklady slov? Napr. výraz Cigán má k výkladu upresnenie: „novšie Róm“, Eskimák má kvalifikátor ofic. Inuit (Juit), mohamedán má kvalifikátory hovor. a zastaráv., teda vždy iné riešenie. Nemohlo byť napr. Cigán, ofic. Róm? A mohamedán, správ. moslim alebo novšie moslim?

Pri urážlivých pomenovaniach príslušníkov etník máme pragmatickú poznámku, že takéto pomenovanie používajú rasisticky zmýšľajúci ľudia. Slovo *mohamedán* majú slovníky vydané v minulom storočí uvedené ako neutrálne slovo. Dnes sa už používa oveľa menej a má istý príznak hovorovosti. Podľa Wikipédie sa označenie *mohamedán* môže zdať niektorým moslimom urážlivé. Toto tvrdenie by bolo potrebné overiť v ústave orientalistiky ešte predtým, ako by sme v hesle čokoľvek menili. Odpoveď na otázku, či by nemohlo byť v našom slovníku uvedené *Cigán*, ofic. *Róm*, je kladná. Mohlo. Prečo to tak nie je? Pretože sme to urobili tak, ako to bolo v *KSSJ*. Bez väčšieho korpusu nebolo možné získať informáciu o reálnom spôsobe fungovania týchto pomenovaní. Potrebu scitlivovania jazyka aj v iných smeroch si uvedomujeme. Niekedy aj vďaka impulzom od používateľov.

Veľké množstvo vašej práce je rozpustenej v slovníku, zato vaša publikačná stopa je viditeľná, hlboká a skoro tak fascinujúca ako Yetiho kroky v záveji. Pravidelne prispievate do časopisu Slovenská reč i Jazykovedného časopisu, ale presadili ste sa v medzinárodnej konkurencii a publikovali štúdiu²⁴ v prestížnom britskom karentovanom časopise International Journal of Lexicography (IJL). Aká to bola skúsenosť? V čom sa odlišuje posudzovanie článku v takomto časopise od našich štandardov (ako dlho trvá, koľko posudkov, aké kritériá sú na text) a je to tá najvyššia meta, ktorá zaručí maximálny efekt (napr. citovanosť)?

Publikovanie v International Journal of Lexicography bola výborná skúsenosť. Dostala som dva posudky od anonymných posudzovateľov a aj poznámky od šéfredaktora, ktorý okrem toho opravil na viacerých miestach moju angličtinu. Za to som

²⁴ JAROŠOVÁ, A. (2000): Problems of Semantic Subdivisions in Bilingual Dictionary Entries. In: *International Journal of Lexicography*, 13/1, 12 – 28. <https://doi.org/10.1093/ijl/13.1.12>

mu bola nesmierne vďačná. Všetky poznámky som akceptovala, pretože boli relevantné, kvalifikované a pozdvihli kvalitu štúdie. Ale z hľadiska posudzovania textu mojich štúdií nemôžem vzniesť kritiku ani na naše časopisy, pretože aj tam som dostala vždy zvládnuteľný počet poznámok a skoro všetky boli k veci. A ak posudzovatelia videli v texte formulačný nedostatok alebo interpunkčnú chybu, tak ju bez dlhých rečí opravili. A čo zaručí štúdiu citovanosť? Asi to, že sa tam mihne nejaká originálna myšlienka. Predpokladám.

Ako vidíte budúcnosť našich ústavných časopisov? Kam podľa vás patria výsledky výskumu slovenského jazyka? Primárne do domácich časopisov, alebo skôr do zahraničných?

Nazdávam sa, že publikačný priestor, ktorý naše časopisy poskytujú, bude aj v budúcnosti žiadaný a cenený. Jazykovedci tento priestor rozhodne potrebujú, pretože má renomé a je zárukou kvality. Ja mám k našim časopisom pozitívny vzťah. Pre mňa predstavujú primárnu publikačnú príležitosť. Ak by som mala pocit, že moje úvahy alebo zistenia by mohli zaujať aj medzinárodnú lingvistickú obec, tak určite by som neváhala a vstúpila aj na túto pôdu. To, čo som uverejnila v IJL, sa citovalo, takže ten pocit, že to treba dať aj von, bol zrejme na mieste.

Tento rozhovor je len jedným z viacerých interview, ktoré ste poskytli pri príležitosti vášho jubilea. V podcaste SAV²⁵ na otázku, v čo veríte, ste povedali: „v lásku a láskavosť – to jediné by mohlo dávať zmysel“. Do toho všeobecného zmyslu sa zmestí aj láska v zmysle agapé, filia, eros aj storgé. Rozumiem tomu tak, že aby človek mohol robiť niečo v nadosobnom zmysle, musí mať rád samotnú prácu, objekt práce, ale aj ľudí, s ktorými a pre ktorých ju vykonáva. Je v tomto zmysle pre vás vedecká práca uspokojujúca? A čo okrem nej vás teší, inšpiruje a baví?

Ak sa podarí stretnutie, z ktorého majú všetci prítomní radosť. Či už je to v rámci rodiny alebo v kruhu priateľov, kolegov. Na situácii nezáleží, dôležitý je pocit.

Ako by malo vyzerat' naše konanie a verbálne správanie, aby v ňom bolo viac lásky?

Možno menej rozprávať a viac počúvať. Snažiť sa pochopiť, čo nám ten druhý chce povedať. Sledovať ani nie tak význa jednotlivých slov ako zmysel celej výpovede. Treba počúvať deti, ony vedia viacej ako my. Ja sa tým nie vždy riadim, ale nechcela by som to vzdať.

²⁵ LUTHEROVÁ, G. S. – JAROŠOVÁ, A. (2022): *Vedecký podcast SAV #38*. Dostupné na: <https://www.youtube.com/watch?v=iIRGF5N-7gUQ>